

Pohľad na ľudskú dôstojnosť

Aurel Štefko – Peter Kalanin

Ľudská dôstojnosť predstavuje základné východisko každej spravodlivej etiky. Je diskutovanou oblasťou filozofov od dôb staroveku až po súčasnosť. Platón tvrdí, že mravnú povinnosť charakterizuje hľadanie toho, čo patrí človeku od inej osoby pre jej hodnotu. Hodnota človeka odlišuje od zvierat tým, že sa vie ovládať, tvorí zákony. Dôstojnosť človeka je nezničiteľná. To tvrdil Sokrates vo svojej obrane, keď hovoril, že zabíjaním ľudí nemožno dosiahnuť, aby sa o zlých ľuďoch dobre hovorilo, keď robia násilie a zlo.¹

Obdobie počínajúceho kresťanstva je charakterizované budovaním interpersonálnych vzťahov na úrovni brat–sestra. Hlavným cieľom etického správania prvých kresťanov bolo napodobňovanie svojho učiteľa Krista, až na úroveň mučeníctva. Etický systém tohto obdobia je prakticko-asketický, v centre pozornosti je Kristus. Práve kresťanstvo prináša pojem osoby a analýzu medzisobného vzťahu pri opise vnútrobžského života.²

Renesancia priniesla rozvoj chápania problému ľudskej osoby a jej dôstojnosti. Veľký podiel na tom má Giovanni Picco della Mirandola, ktorý vo svojom diele „O ľudskej dôstojnosti“ rozoberá hodnotu človeka. Toto obdobie opäť sústredilo svoj pohľad na človeka. Je to dobre znázornené vo výtvarných, ale aj literárnych dielach. Obraz človeka sa ukazuje v jeho veľkosti a dôstojnosti. Picco della Mirandola vychádza z filozoficko-teologickej koncepcie človeka. Pre neho je ľudská osoba stredom sveta, pre jej slobodu a otvorenosť voči svetu. Svet je vždy tam, kde je človek. Podľa jeho teórie dôstojnosť ľudskej osoby vyplýva zo stvorenia človeka na Boží obraz. Tento mysliteľ bol tolerantný aj k iným kultúram, lebo ich považoval za prínos pre kresťanskú kultúru.³

Ľudská dôstojnosť sa stala základom pre personálnu normu, na ktorej stavajú všetky spravodlivé etické systémy. Je neodňateľnou hodnotou každého človeka, ktorá vyplýva z faktu byť človekom v celej šírke ľudskej existencie, od počatia až po prirodzenú smrť.

Mystérium svojej existencie človek pociťoval od počiatku. V dejinách filozofie svoju dôstojnosť opisoval rôzne: duch uväznený v hmote, jednota toho, čo je rozsiahle a mysliace, a iné definície. Tieto pokusy ho nikdy neuspokojili. Bol presvedčený, že sa musí ďalej pokúšať odpovedať na otázku: „Kto je“?

20. storočie sa snaží odhaliť tajomstvo človeka. Viacerí filozofi: M. Scheler, A. Gehlen i H. Plessner sa snažili vytvoriť antropológiu ako samostatnú filozofickú disciplínu.

Scheler hovorí, že pri vytváraní antropológie môžeme vychádzať z biblickej tradície, ktorá vidí človeka ako Božie stvorenie, gréckej, ktorá hovorí o človeku ako o mysliacej bytosti, a prírodovedeckej, ktorá opisuje človeka ako vyvíjajúceho sa

¹ Porov. I. BLÁHA, *Ethika jako věda*, Praha: Atlantis, 1991, s. 11–12. Porov. J. MARTINKA, *Antológia z diel filozofov: Predsokratovci a Platón*, zv. 1, Bratislava: Iris, 1998, s. 241–258.

² Porov. H. HREHOVÁ, *Pohľad do dejín etických systémov*, Bratislava, 1998, s. 61–65.

³ Porov. B. SEILEROVÁ, *O dôstojnosti človeka*, Bratislava: Iris, 1999, s. 53–54.

živého tvora. Podľa neho je ľudské bytie východiskom pre antropológiu. Iba týmto spôsobom sa odkryje celá pravda o človeku, ako o materiálno-duchovnom bytí. Schelerova antropológia je založená na pojmoch duch a život človeka. Poukázal na to, že človek je viac ako predmet a odlišuje sa od zvierat duchovným rozmerom svojho života.⁴ Gehlen predstavuje človeka ako dynamickú bytosť, pričom tvrdí, že východiskom pre antropológiu nedokáže byť ani teológia ani biologické vedy.⁵

Plessner zavádza do antropológie pojem excentrická pozicionálnosť, z ktorého odvodzuje antropologické zákony. Excentrickú pozicionálnosť vysvetľuje ako spôsob bytia človeka. Forma prejavu existencie ľudskej bytosti je iná ako rastlina alebo živočích. Každá živá bytosť je uzavretým celkom, aby sa nerozplynula do prostredia. Má dve charakteristiky: uzavretosť, aby sa nerozplynula ako kvapka v mori, a otvorenosť, aby mohla čerpať energiu z prostredia. Vzťah živej bytosti voči prostrediu, ktorý je charakterizovaný spomínanými vlastnosťami, je podľa Plessnera pozicionálnosť.⁶

Rastlina a živočích má svoju pozicionálnosť, ktorá je typická pre ich bytie. Neosobný vzťah voči prostrediu, v ktorom je umiestnená, neosobnú otvorenú pozicionálnosť má rastlina. Zviera je charakterizované zatvorenou pozicionálnosťou, lebo ono má bytostné (psychické) centrum, ktorým reaguje na podnety z vonkajšieho prostredia. Zviera má telo, je schopné prežívať prostredie ako cudziu skutočnosť, avšak ono nie je pánom seba samého, nemá slobodnú vôľu.

Človek ako osoba „má“ svoje Ja. Nevie ho však celostne pochopiť, nedokáže ho objektivizovať, preto sám sebe sa javí ako nedefinovateľný. Ľudské Ja existuje mimo čas a priestor, preto človek je slobodný. Cez svoje telo je v priestore ohraničený a obmedzený, skrze Ja slobodný. Preto človek má excentrickú pozicionálnosť. Plessner z nej vytvára antropologické zákony, ktoré popisujú ľudský vzťah voči prostrediu, vlastnej existencii a k tomu, čo poznáva.⁷

Plessner pozná zákon umelej prirodzenosti, zákon sprostredkovanej bezprostrednosti a zákon utopického hľadiska. Zákon umelej prirodzenosti poukazuje na to, že existencia človeka je ponorená do ničoty, že jeho počiatok je mimo prírodu, a preto človek pre svoju existenciu si vytvára vlastný svet, ktorým je svet kultúry. Kultúra je ľudským výtvorom, predstavujúc niečo, čo je prirodzené človeku. Ľudské bytie tvorí kultúru preto, aby dokázalo nájsť seba samého.

Vzťah človeka k poznaniu charakterizuje zákon sprostredkovanej priamosti. Ľudské bytie má kontakt s tým, čím nie je. Má schopnosť vlastniť „veci“ ako také. Priame vlastníctvo je sprostredkované cez vlastné Ja.

Zákon utopického hľadiska je charakterizovaný skutočnosťou, že človek nedokáže zabezpečiť pre svoju existenciu rovnováhu a stabilitu. Každé takéto snaženie nemá trvalý základ, je založené na piesku. Človek je na ceste a nevie, či dôjde do cieľa.

⁴ Porov. A. FABIAN, *Utrpenie má aj iný rozmer*, Prešov: Vyd. M. Vaška, 1999, s. 15.

⁵ Porov. B. SEILEROVÁ, *Človek vo filozofickej antropológii*, Bratislava: Iris, 1995, s. 79–85.

⁶ Porov. M. MRÁZ, *Problém utrpenia a jeho riešenie v medicínskej etike*, habilitačná práca, Trnava: FZSP TU, 1999, s. 76–77.

⁷ Porov. P. KALANIN, *Starý človek*, rigorózna práca, Trnava: FZSP TU, 2001, s. 28–29.

Plessner svojou antropológiou sčasti rozšíril a prehľbil poznanie o človeku, avšak nedokázal odpovedať na základnú otázku: Kým je človek? Kam smeruje? Zdôvodnenie tejto otázky cez excentrickú pozicionálnosť úplne nevyčerpáva obsah tejto otázky. Aj keď nie sme schopní tieto otázky v celosti zodpovedať, musíme sa o to snažiť a pridávať časti do mozaiky obrazu človeka, ktorým je každý z nás.

Z prác Schelera, Gehlena a Plessnera je vidieť, že filozofickú vedu o človeku, antropológiu, ktorej východiskom je sám človek, je možné vytvoriť, avšak vždy jej bude chýbať časť z obsahu otázky „Kto je človek?“

Náuka Plessnera v pojme excentrická pozicionálnosť ukazuje na ľudské bytie vo svetle nezmerateľnosti, otvorenosti a zároveň slabosti. Pre tieto vlastnosti, človek opakovane hľadá nový vzťah k sebe samému, voči svetu, voči Bohu. Excentrická pozicionálnosť spôsobuje stav straty rovnováhy a zároveň snahu o jej neustále dosahovanie. Plessner stav hľadania človeka stavia do radikálnej roviny, ktorú vyjadruje protikladmi v spôsobe jestvovania človeka. Celá Plessnerova antropológia odhaľuje tú skutočnosť, že žiadna filozofická disciplína nedokáže poskytnúť konečné odpovede na otázky o existencii človeka a jeho zmyslu, avšak pomáha uvažujúcej ľudskej osobe prísť k prameňu poznania pravdy o sebe, ktorým je Zjavenie. Preto aj pomýlené filozofické smery majú význam v tom, že ukazujú, ktorá myšlienka nevedie k cieľu.

Antropologický prístup pre medicínsku etiku je dôležitý v tom, že zdôrazňuje nutnosť prekonávania každého myslenia, ktoré by zabezpečovalo bezpečné východiská pre etické uvažovanie. Každý človek si musí opakovane pretvárať a kontrolovať svoje konanie. Etickým kritériom pravdy je len ľudské bytie, hľadajúce odpovede na otázky o svojom pôvode a smerovaní. Každá ideologizácia etiky je založená na užitočnosti vo svoj prospech.⁸

V 20. storočí okolo roku 1968 dochádza k vzbure mladej generácie voči všetkému predchádzajúcemu, počnúc odmietaním autority a končiac odmietaním každého kultúrneho a politického systému. V tomto období do popredia vystupujú tri hlavné antropologické prúdy, ktoré pretrvali až dodnes.

Prvým prúdom bola Marcuseho filozofia, ktorá hlásala absolútnu autonómiu človeka vo všetkých morálnych oblastiach. Vytvorila človeka zbaveného transcendentálneho pohľadu na svet a ponúkla mu uzavretý svet dosiahnuteľných hodnôt, veľmi podobný antickému mysleniu. Etika, rozvíjajúca sa na tomto myslení, dáva na prvé miesto vyhľadávanie slasti a vyhýbanie sa strasti, čo je zároveň kritériom pre správnosť alebo nesprávnosť konania. Tak vznikla egoistická antropológia, ktorá dodnes ovplyvňuje utilitaristické myslenie.

Druhý antropologický prúd poskytol Emmanuel Lévinas. Vytvoril antropológiu, ktorej základom je heteronómia – presvedčenie, že človek má konať podľa zákonov, pochádzajúcich od najvyššieho Dobra. Ľudská bytosť sa rodí s morálnym zákonom, ktorý dostáva zvonka. Tento zákon človek dostáva natrvalo, a preto je dokonca zodpovedný aj za konanie druhého človeka, aj za jeho viny a zločiny. Takto ponímaná antropológia mení úplnú slobodu človeka na konečnú ohraničenú slobodu, bez možnosti slobodného rozhodovania.⁹

⁸ Porov. KALANIN, *Starý človek*, s. 30–31.

⁹ Porov. MRÁZ, *Problém utrpenia*, s. 81.

ADEKVÁTNA ANTROPOLÓGIA KAROLA WOJTYLU

Tretím prúdom súčasnej antropológie je adekvátna antropológia Karola Wojtylu. V jeho diele *Osoba a czyn* sa predstavuje autentická sloboda človeka, ako autora svojich činov. Táto koncepcia človeka opisuje ľudskú osobu, realizujúcu sa cez konanie, ktoré je inšpirované dobrom a vedomím mravnej povinnosti. Táto seberealizácia je možná iba cez svedomie, ktorým človek poznáva objektívnu pravdu o dobre a slobodne sa rozhoduje pre uskutočňovanie dobra. Človek sa vždy rozhoduje medzi hodnotou a povinnosťou. Iba v priestore tohoto rozhodovania môže ľudská osoba realizovať svoju autonómiu a heteronómiu, uskutočňovať Zákon, ktorý nosí človek vo svojom srdci, a ktorý je poznávaný ako dôstojnosť ľudskej osoby.

Svedomie človeka je jadrom v procese jeho realizácie, cez ktoré je schopný poznať pravdu o svojej slobode, ktorá je založená na poslušnosti voči pravde. Táto koncepcia vidí šťastie ako objavovanie pravdy a vernosti voči nej. Otvorenosť voči pravde umožňuje človeku otvoriť sa voči Najvyššej Pravde – voči Bohu.¹⁰

Adekvátna antropológia Karola Wojtylu chápe človeka z pohľadu, ktorý pochádza z priamej ľudskej skúsenosti. Tento pohľad je obohatený mystikou sv. Jána z Kríža a teológiou sv. Augustína. Pozornosť sa sústreďuje na „vonkajší a vnútorný“ rozmer ľudskej osoby. Vzájomný vzťah ľudí na osobnej rovine „ja–ty“ je vzájomným vzťahom dôstojnosti ľudí, ktorí tvoria spoločenstvo osôb, zmysel každého ľudského spoločenstva. Človek nie je schopný realizácie svojej dôstojnosti, pokiaľ je uzavretý sám do seba a ignoruje potreby iných ľudí. V takomto prípade človek prežíva úplnú prázdnotu, ktorá ničí to, čím ľudská osoba je pre druhé „ty“.¹¹

Pre Wojtylu je kľúčom k poznaniu pravdy o človeku skúsenosť činu. Jeho antropológia stavia ľudskú osobu na prvé miesto. Človek je prvotnejšou a bytostne podstatnejšou skutočnosťou než všetky ostatné medziľudské vzťahy, aj než spoločnosť ako taká. Skúsenosť činu nie je jedinou skúsenosťou, nachádzajúcou sa v jeho antropológii. Opisuje aj skúsenosť ľudskej dôstojnosti, vzájomného sebadarovania sa, skúsenosti spojené s telesnou stránkou človeka (čistota, žiadostivosť, stud, osamelosť), skúsenosť lásky a zodpovednosti. Takýto obraz človeka ukazuje dôležité miesto morálnych hodnôt vo svete. Každý slobodný ľudský čin sa uskutočňuje cez poznanie a voľbu týchto hodnôt, a tým sa človek stáva dobrým alebo zlým.¹²

Učenie Karola Wojtylu podáva výrazný antropológický optimizmus, taký dôležitý pre dnešnú dobu. Hovorí o bytostnej zameranosti človeka na dobro. Túto krátku charakteristiku jeho antropológie dopĺňa najdôležitejšia skutočnosť, že posledné pochopenie človeka nie je možné dosiahnuť iba na základe filozofickej antropológie. Filozofiu tajomstva človeka nie je možné objasniť bez viery a Zjavenia. Človeka nemožno pochopiť bez Krista, učí Karol Wojtyla.

Súčasná antropológia poskytuje biologickým vedám, a najmä medicíne antropológické východiská pre pochopenie jej poslania. Zdôrazňuje jedinečnosť, neopakovateľnosť a neodňateľnosť ľudskej dôstojnosti od počatia až po prirodzenú smrť.

¹⁰ Porov. K. WOJTYLA, *Osoba i czyn*, Kraków: Znak, 1985, s. 187.

¹¹ Porov. J. GALAROWICZ, *Człowiek jest osobą*, Kraków: PAT, 1994, s. 240.

¹² Porov. L. CSONTOS, *Základná antropológická línia v encyklikách Jána Pavla II*, Trnava: Dobrá kniha, 1996, s. 57.

Spochybnenie hodnoty dôstojnosti ľudskej osoby je spochybnením jeho bytia, práv i budúcnosti. Len objektívne ponímanie morálneho dobra a jeho uplatňovanie v živote vedie ku skutočnému šťastiu a neporušuje ľudskú dôstojnosť.¹³

Antropológia poskytuje odpovede, ktoré dovoľujú správne etické uvažovanie a konanie uprostred hraničných situácií, ktorých príkladom je stav človeka nevyliciteľne chorého alebo krajne zdegenerovaného. Antropológia zviditeľňuje eschatologický pohľad na ľudský život, bez ktorého by zdravotnícka činnosť stratila svoj najhlbší rozmer, najmä pri stretnutí s umieraním a smrťou, pri riešení posledných vecí človeka.

¹³ Porov. P. KALANIN, „Eutanázia: Pohľad etiky života na problém umierania a smrti,“ *Verbum*, roč. 11, 2000, č. 1, s. 66.